

**2008 KÜRESEL FİNANSAL KRİZİNİN GELENEKSEL VE FAİZSİZ
BANKACILIK KÂRLILIKLARINA ETKİSİ: KÖRFEZ ÜLKELERİ ÜZERİNDEN
KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ**

**The Effects of 2008 Global Financial Crisis on Conventional and Interest- Free
Banking Profitability: A Comparative Analysis on Gulf Countries**

Veysel ALADA

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Ekonomisi ve
Finansı Anabilim Dalı

veysel2500@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0770-7354>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-Journal of Ağrı İbrahim Çeçen
University Social Sciences Institute AİCUSBED 4/2, Ekim-October 2018 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	27.05.2018
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	25.06.2018
Sayfa- <i>Pages</i> : 71-96	 10.31463/aicusbed.427497

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

**2008 KÜRESEL FİNANSAL KRİZİNİN GELENEKSEL VE FAİZSİZ BANKACILIK
KÂRLILIKLARINA ETKİSİ: KÖRFEZ ÜLKELERİ ÜZERİNDEN KARŞILAŞTIRMALI BİR
ANALİZ ***

The Effects of 2008 Global Financial Crisis on Conventional and Interest- Free
Banking Profitability: A Comparative Analysis on Gulf Countries

Veysel ALADA

Özet

2007 yılında ABD’de konut piyasasında meydana gelen olumsuzluklar ciddi bir krize dönüşmüş, 2008 yılında küresel boyutlara ulaşarak başta ABD olmak üzere diğer ülke finansal sistemlerini derinden etkilemiştir. Körfez ülkeleri de küresel finansal krizden derin bir şekilde etkilenmiş ve finansal sistemlerinde önemli aksamalar yaşamıştır. Çalışma, faizsiz finansın hızla gelişme gösterdiği ve dünya faizsiz finans sistemi içerisinde büyük payı olması sebebiyle Körfez ülkeleri üzerine yapılmıştır. Çalışmanın amacı; faizsiz bankacılığın dayanmış olduğu ilkeler ve bu ilkeler doğrultusundaki uygulamaların kriz zamanlarında diğer bankalara göre olumlu anlamda farklılık oluşturduğunu somut verilerle ortaya çıkarmaktır. Bu düşünce ile 2008 küresel finansal krizinin, İslami finansın hızla geliştiği Körfez ülkelerindeki geleneksel ve faizsiz bankacılık üzerindeki etkisinin, bankaların kârlılıkları (net kârlılık, aktif kârlılık ve özsermaye kârlılığı) açısından karşılaştırmalı değerlendirmesi yapılmaktadır. Kullanılan finansal veriler; Bahreyn, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan olmak üzere beş farklı ülkeden toplamda on üç faizsiz, on üç geleneksel banka olmak üzere yirmi altı bankanın 2006-2012 arası yıllık raporlarından alınarak, karşılaştırma yöntemi ile bulunan oran ve katsayılar üzerinden değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: 2008 finansal krizi, faizsiz bankacılık, geleneksel bankacılık, Körfez ülkeleri, kârlılık analizi.

Abstract

The negative outlook in 2007 US real estate market turned into a serious crisis, extending globally in 2008 and deeply affected the financial systems of other countries, especially USA’s. The Gulf countries also deeply affected by the global financial crisis and faced significant disruptions and challenges in their financial systems. The goal of this study is to prove that interest free banks performed

* Bu makale “2008 Küresel Finansal Krizinin İslami ve Konvansiyonel Bankalar Üzerindeki Etkisi: Körfez Ülkeleri Açısından Karşılaştırmalı Analizi” başlıklı basılmamış yüksek lisans tezinden oluşturulmuştur.

positively according to conventional banks during crisis times, due to the principles of interest-free banking and the practices that are in line with these principles. With this in mind, a comparative evaluation on the effects of the 2008 global financial crisis exercised between conventional and interest-free banks in the Gulf countries in terms of profitability (net profitability, return on assets (ROA) and return on equity (ROE)) of the related banks. Financial data is used from thirteen interest-free and thirteen conventional banks in five different countries; Bahrain, Qatar, Kuwait, United Arab Emirates, Saudi Arabia. Rates and coefficients are gathered from 2006-2012 interim annual reports of twenty-six banks and used in comparison method for evaluation. This study is conducted on Gulf countries, because interest-free finance has developed rapidly in these countries and has a large share in the world interest-free financial system.

Key Words: 2008 financial crisis, interest-free banking, conventional banking, Gulf countries, profitability analysis.

1. Giriş

Ekonomik sistemi oluşturan unsurların başında finansal sistem gelmektedir. Fon fazlasına sahip olanlardan fona ihtiyaç duyan tarafa doğru fon akışının sağlandığı finansal sistemde, işlevi itibariyle bu fon akışını yerine getiren bankacılık sektörü önemli bir yere sahiptir. Bankacılık sektörünün iki önemli oyuncusu ise işlevsel olarak benzer, fakat yapısal ve prensip olarak farklılık gösteren geleneksel bankalar ve faizsiz bankalardır. Faizsizlik esasına ve İslam hukuku ilkeleri temelinde karz (menfaatsiz borç) ve ortaklık yöntemi ile fon toplayan, ortaklık, kira ve alım-satım yollarıyla fon kullandıran; reel ekonomiyi besleyen, piyasadaki kırılganlığı artıran ve belirsizlik (garar), gabin, kumar gibi yasaklanmış unsurları içeren türev ürünlerinin çoğunu yapmaktan uzak duran faizsiz bankalar geleneksel bankalardan önemli ölçüde farklıdır.

2007 yılında ABD konut piyasasında başlayan, 2008 yılında küresel boyutlara ulaşan finansal kriz, başta ABD olmak üzere diğer ülke finansal sistemlerini derinden etkilemiştir. Körfez ülkeleri de küresel finansal krizden ciddi oranda etkilenmiş, önemli aksamalar yaşanmıştır. Bu çalışmaya 2008 finansal krizi ve bankacılık sektörüne değinilerek başlanmış, ardından faizsiz bankacılık ve prensipleri açıklandıktan sonra teorik olarak faizsiz bankaların krizlere olan tepkisi açıklamalı maddeler halinde konu edilmiştir. Son olarak, 2008 küresel finansal krizinde net kârlılık, aktif kârlılık ve özsermaye kârlılığı açısından faizsiz bankacılığın geleneksel bankacılığa göre teoride olduğu gibi pratikte de somut verilerle daha başarılı olup olmadığı karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Körfez ülkeleri faizsiz bankacılığın en gelişmiş olduğu bölge olması sebebiyle 2008 finansal krizinin faizsiz bankacılık ile geleneksel bankacılık üzerindeki etkisinin karşılaştırmalı analizi Körfez ülkeleri üzerinden yapılmıştır. Bahreyn, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan ülkelerinden seçilen toplamda yirmi altı bankanın 2006-2012 dönemi bankalar yıllık raporlarındaki finansal veriler kullanılarak değerlendirme yapılmıştır. Krizin yoğun yaşandığı yılları içerisinde barındırdığından ve özellikle Körfez ülkeleri

bankacılık sektörü kârlılıklarında krizin etkisi açıkça görülebildiğinden bu dönem incelenmiş ve yeterli görülmüştür.

2. 2008 Finansal Krizi ve Dünya Ekonomisine Etkisi

21. yüzyılın ilk yıllarında özellikle gelişmiş ülkelerin uyguladığı “düşük faiz politikaları” kredi hacminin kontrolsüz bir şekilde genişlemesine neden olmuştur. Faizlerin düşmesi kaynak maliyetini de azalttığından konut (mortgage) kredileri başta olmak üzere tüm krediler tüketicilerce daha kolay ulaşılabilir duruma gelmiştir. Kredi temelli harcamalardaki artış, kredi verenleri, yani kredi arzı olanları harekete geçirmiş, konut ve otomotiv başta olmak üzere birçok alanda kredi çıktıları hızlı bir şekilde artmıştır (Sönmez, 2009: 79).

Özellikle 2000-2007 arasında ABD finans piyasalarında likiditede sürekli artış gerçekleşmiştir. Bollaşan kredilerin önemli bir kısmı, finansal piyasada faizlerin düşmesiyle oluşan olumlu havanın etkisiyle konut kredilerinde kullanılmıştır. Hatta bankalar herhangi bir varlığı veya geliri olmayan kişilere dahi kredi vermeye başlamıştır. Piyasada NINJA (no income, no job, no asset) diye bilenen bu krediler özellikle konut fiyatlarında çok hızlı bir artışa yol açmıştır (Alantar, 2008: 2).

Yaşanan olumlu havanın etkisiyle ABD ekonomisinde, subprime (alt gelir grubu) ipotekli konut kredileri hacmindeki genişlemenin yanı sıra mortgage sisteminin diğer bir ayağını oluşturan menkul kıymetleştirme konusu önem kazanmıştır. Alt gelir grubundan olanlara uzun vadeli yüksek faizden ipotekli kredi vermek anlamına gelen subprime (Düşük gelir grubu için) mortgage kredilerinden doğan alacaklar yoğun bir şekilde menkul kıymetleştirilmiş ve bu kredilere bağlı olarak yüksek tutarlarda riskli menkul kıymet ihraç edilmiştir. Böylece kredi veren kurumlar kısa zamanda bunu nakde çevirmeyi başarmış olup bu yolla riski sadece ABD piyasalarına değil, tüm dünyaya dağıtmaya başlamışlardır. 2007 yılı ortalarından itibaren alt gelir kredi borçluları borçlarını ödeyememeye başlamış ve alt gelir gurubu kredilerden doğan alacakların menkul kıymetleştirilmesi sonucunda ihraç edilen ipotège dayalı menkul kıymetlerin değerlerinde düşme yaşanmıştır. Bankalar ve mortgage şirketleri ileride meydana gelebilecek muhtemel kayıpları dikkate almasıyla ve güvensizliğin artmasıyla birbirlerine borç vermeyi durdurmuşlardır. Bu durumlar piyasada oluşan balonun patlamasına, tüm kredi piyasasında daralmaya sebep olmuştur (Kutlu ve Demirci, 2011: 121).

Teknolojide gerçekleşen hızlı değişim, beraberinde bilgiye daha kolay ve az bir maliyetle ulaşmayı getirmiş ve öğrenilen bu bilgileri aktif ve etkin olarak kullanabilmeyi sağlamıştır. Bunun yanında, farklı sayısal teknikler ışığında getiri ve risk beklentileri göz önünde tutularak fazla miktarda finansal ürün geliştirilmiş, geliştirilen ürünlerdeki bu çeşitlilik risk tercihlerinde seçeneklerin ve katılımcı sayısının artmasına, piyasalarda ise büyümeye neden olmuştur. Teknolojik gelişmeler ile birlikte coğrafi sınırların ortadan kalktığı, 24 saat sürekli işleyen, bilgilerin her birinin dikkatle ele alındığı ve merkezinde ABD'nin olduğu piyasalar sistemi

oluştduğundan dolayı ABD’de yaşanan bir olumsuzluk, küresel olarak da tüm piyasalara yansımıştır. 2008 finansal krizinde tecrübe edildiği gibi domino etkisi ile bir ülkeyi etkileyen ekonomik sıkıntı birçok ülkeye yayılabilmektedir. ABD’de 2007 yılı ortalarında konut kredilerinde yaşanan “alınan kredilerin geri ödenememe sorunu” ile oluşan dalgalanma, başta Lehman Brothers olmak üzere birçok şirketin batmasına ve zarar etmesine yol açmıştır. Bunun yanında birbirine bağlı ve hassas dengelerle kurulmuş olan piyasaları derinden etkilemiştir. Finansal kriz, özellikle 2008 yılında tüm dünyayı ekonomik, sosyal ve siyasi açılardan etkisi altına almıştır. Mortgage kredilerinde ipoteklere dayalı menkul kıymetler ile kredi türev ürünleri risk değerlerinin hatalı ölçülmesi, finansal mühendislik teknikleri uygulanarak ölçülemez duruma getirilmesi ve denetleyici yapıdaki eksiklikler, finansal şirketleri etkilemiş ve mortgage kredi krizi olarak anılan durum küresel çapta bir likidite krizine dönüşmüştür (Demir vd., 2008: 1)

Tablo 1’de görüldüğü gibi, 2008 küresel finansal krizi, dünya genelinde işsizliğin artmasına, gelir dağılımının bozulmasına neden olmuştur. Ayrıca kriz, dünya genelinde Tablo 1’de IMF’nin verilerine göre ihracat ve ithalattaki değişim oranlarının özellikle krizin en derin yaşandığı 2008 ve 2009 yıllarında agresif bir şekilde düşme eğilimi gösterdiği görülmektedir. Buna bağlı olarak ithalat ve ihracattaki negatif yönlü değişim oranları ile finansal krizin ihracat/ithalat hacimlerinin bozulmasına, dünya ticaret hacminin daralmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Buna bağlı olarak finansal kriz enflasyonda artışa ve GSYH büyüme oranlarında ise azalmaya hatta krizin şiddetli olduğu 2009 yılında ekonomik küçülmeye yol açmıştır.

Tablo 1: 2008 Finansal Krizinin Dünya Ekonomisine Etkisi

	<i>İhracat</i>	<i>İthalat</i>	<i>Enflasyon</i>	<i>GSYH</i>	<i>İşsizlik (ABD)</i>
2005	7,6	7,7	3,8	4,6	5,1
2006	9,5	9	3,7	5,2	4,6
2007	7,9	8,2	4	5,3	4,6
2008	2,96	3,06	6	2,8	5,8
2009	-10,3	-10,9	2,5	-0,6	9,3
2010	12,7	12,5	3,7	4,8	9,6

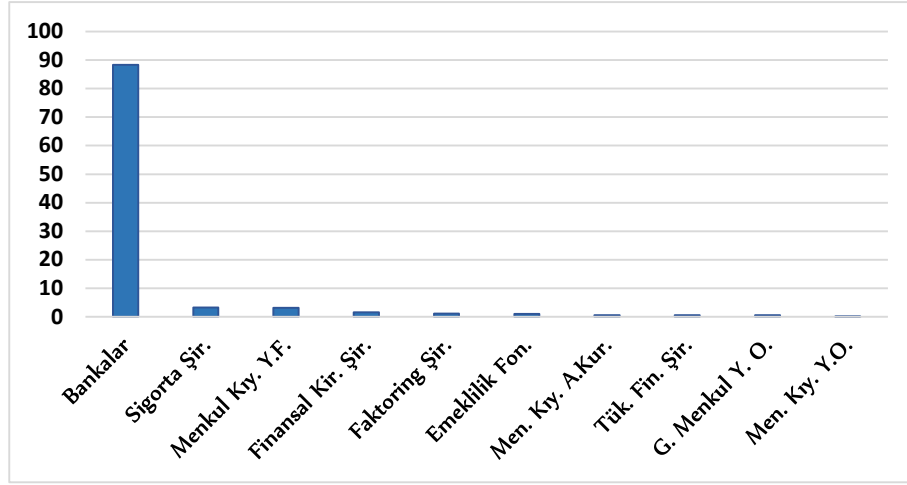
Kaynak: IMF, World Economic Outlook Databased, Oct 2014.

3. Bankacılık Sektörü ve Çeşitleri

Ekonomik sistemde faaliyetlerin yapılması için “hane halkı, işletmeler ve devlet” olmak üzere üç grup gereklidir. Faaliyet biçimlerine göre taraflar tasarruf açığı veya tasarruf fazlası verebilmektedirler. Tasarruf fazlası olan kişilerin tasarruflarını değerlendirme arzularının; kaynak ihtiyacı olanların da ihtiyaçlarının

karşılanmasını sağlayan ortama veya taraflar arası fon aktarımının gerçekleştirildiği kanala *finansal sistem* denilmektedir (Afşar, 2006: 1-2).

Finansal sistemi oluşturan unsurların en önemlisi ve öncüsü hükmünde olan sektör Şekil 2’de görüldüğü gibi finansal sistemin işleyişi itibariyle insanlara ulaşılabilirliği ve ürün çeşitliliği ile bireylerin daha çok finansal sistem içerisinde yer almasını sağlayan bankacılık sektörüdür. Aşağıdaki grafik Türkiye örneğinden olsa da dünya genelinde de durum pek değişmemektedir.

Şekil 1: Finansal Sektörün Bilanço Büyüklüğünün Yüzdeleri Dağılımı (Türkiye)
Kaynak: TCMB (Mayıs 2010: 39)

Bankacılık sektörüne bakıldığında *geleneksel (ticari) bankalar* en büyük payı oluşturmaktadır. Geleneksel bankacılıkta, faiz karşılığı mevduat toplanıp toplanan bu mevduatla yine faizli kredi kullanılmaktadır. Bunun yanında sermaye piyasasında da öncü ve aktif rol alan ticari bankaların neredeyse tamamı likidite yönetimi ve kâr sağlamak için faizli sermaye piyasası ürünlerini çokça kullanmaktadırlar. Çalışma esasını oluşturan faiz ise sözcük anlamı olarak, borç verilen para karşılığında alınan getiri ya da nemadır. Diğer bir ifadeyle kullanılan kredinin fiyatıdır. Modern iktisat literatüründe ise faiz, üretim faktörlerinden biri olan “sermayenin getirisi” içerisinde değerlendirilmektedir (Armağan, 2005: 184-190).

Yatırım ve kalkınma bankaları ile faizsiz (İslami) bankalar da finansal sistemin diğer önemli iki oyuncusudur. Geleneksel ve faizsiz bankalardan işlevsel olarak bazı farklılıklara sahip olan *kalkınma ve yatırım bankalarının*, diğerleri gibi para oluşturma özelliği bulunmamakla beraber, gelişmekte olan ülkelerin sermaye yetersizliği açığını kapatma ve sanayileşme hamlelerinin hızını artırma vazifeleri vardır. Bu bankalar, sermaye piyasalarında aracılık görevi gören uzmanlaşmış kurumların başında gelmektedirler (Koç, Bağcı ve Işık, 2016: 228).

Geleneksel bankalarla benzer işlevi olan, farklı olarak İslam hukuku prensiplerini esas alan ve faizsiz bir yapıya sahip olan bir bankacılık segmenti olarak

İslami / faizsiz bankalar diğer önemli bir aktördür. Kullanılan tüm ürünler “shariah board” olarak anılan danışma kurulları onayı ile uygulamaya alınmakta, faizsiz bankacılık ve ilkeleri temel alınmaktadır.

4. Faizsiz Bankacılık ve Prensipleri

Faizsiz finansın gelişim sürecine bakıldığında Osmanlı döneminde kurumsallaşmada başarı sağlayamasa da para vakıflarının varlık gösterdiği görülmektedir. Bunun yanında, faizsiz finansın gelişimine günümüz dâhil ışık tuta muamelata (ticari hayata) dair Mecelle’de kurallar ve standartlar belirlenmiştir. Modern anlamda İslami bankacılık fikri ise ilk defa Pakistanlı Muhammed Uzeyr tarafından 1955’de ileri sürülmüştür. Ardından 1963 yılında Mısır’da ilk İslami Banka “Mit Gamr” adıyla kurulmuştur (Akın, 1986: 110).

1975 yılında Müslüman ülkelerin büyüme ve kalkınmasında önemli katkısı olabilecek ve faizsiz bankacılığın gelişim sürecinde önemli bir mesafe taşı niteliği olan “Islamic Development Bank (İslam Kalkınma Bankası)” kurulmuştur. Aynı yıl içerisinde ilk tam donanımlı faizsiz banka olarak “Dubai Islamic Bank” kurulmuştur. Bu iki bankanın kuruluşu ile önemli bir aşamaya ulaşılmış olan faizsiz bankacılık, gittikçe büyümeye başlamıştır. 1980-2000 yılları arası dönem ise faizsiz bankacılığın gelişim dönemi olarak görülmüş, gelişme gösterdiği alan coğrafi olarak Körfez ve Ortadoğu’nun yanında sınırlar Asya Pasifik’e kadar uzanmıştır (Özsoy, 2012: 65-68).

Bahreyn’de 1991 yılında tescili ile resmîyet kazanan uluslararası bir kuruluş olan “İslami Finans Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (AAOIFI)” kurulmuştur. Bu kuruluşun temel amacı: İslami bankalar ve diğer İslami finans kuruluşlarının uygulamalarında ve sahip oldukları ürünlerinde İslam hukuku prensiplerine bağlı kalmalarını sağlayıcı, muteber kaynak ortaya çıkarmak ve farklı fıkıh danışma kurullarının vermiş oldukları fetvaları incelemek suretiyle uyum sağlamaktır (AAOIFI, 2012: 6). Malezya’da ise 2002 yılında AAOIFI ile aynı doğrultuda hedeflere sahip “İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB)” kurulmuştur. 2000’li yıllar artık faizsiz bankacılık açısından olgunlaşma dönemi olarak görülmektedir. İlk defa 21. yüzyılda Avrupa ve Amerika’ya kadar genişlemiştir. Avrupa’da faizsiz finansa karşı artan ilgi sonucunda 2006 yılında “Avrupa İslami Yatırım Bankası” kurulmuştur (Özsoy, 2012: 68).

Faizsiz bankalar, cari hesaplar (karz-menfaatsiz borçlanma) ve katılım hesapları (mudarebe- emek/sermaye ortaklığı) yöntemleri ile fon toplarken; murabaha (peşin alım, vadeli satım), icara (leasing, kira sözleşmesi), mudarebe (emek-sermaye ortaklığı), müşareke (sermaye-sermaye ortaklığı), istisna’ (eser sözleşmesi) ve selem (mal vadeli, ödeme peşin) gibi yöntemlerle faiz alt yapısından uzak yöntemlerle yatırımcılara fon kullandırmaktadırlar (Özer ve Şekeroğlu, 2017:18-19).

Faizsiz bankaları farklılaştıran temelde dayandığı İslam hukuku ilkeleridir. İslam’ın hayata dair diğer kurallarında olduğu gibi ekonomik hayata yönelik kural ve

ilkeleri de belli bir hedef ve hikmet üzerinedir. Dolayısıyla İslam'ın iktisadi kurallarının diğer ekonomik sistemlerde bulunmayan bazı yüce amaçlar içerdiği gözden kaçırılmamalıdır. Temel düşünce esasında şöyledir: İslam, tüm Müslümanlara İslami olarak kutsi amaçların dikkate alınmasını, dünya hayatının geçici oluşunu ve insanlara verilen varlık ve nimetlerin her birinin gerçekte imtihan aracı olduğunu bildirmektedir. İslam bu anlayışla, amellerin de Allah'ın kuralları çerçevesinde yapılması gerektiğini haber vermektedir (Aktepe, 2010: 21).

4.1. Tevhid İnancı İlkesi

İslam Dininin itikadi (inanca dair) konularında en başta gelen konu şüphesiz "Tevhid"dir. *"Sizin ilahınız tek bir ilahdır; O'ndan başka ilah yoktur; O, Rahman'dır, Rahim'dir (bağışlayan ve esirgeyendir) (Kur'an, 2/163)." "Allah... O'ndan başka ilah yoktur. Diridir, kaimdir. O'nu uyuklama ve uyku tutmaz. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, önlerindeki ve arkalarındaki bilir. (Onlar ise) Dilediği kadarının dışında, O'nun ilminden hiçbir şeyi kavrayıp-kuşatamazlar. O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp-kuşatmıştır. Onların korunması O'na güç gelmez. O, pek yücedir, pek büyüktür (Kur'an, 2/255)." Yine tevhidle ilgili ayetlerden birisi şöyledir: "İşte Rabbiniz olan Allah budur. O'ndan başka ilah yoktur. Her şeyin yaratıcısıdır, öyleyse O'na kulluk edin. O, her şeyin üstünde bir vekildir (Kur'an, 6/102)." Anlaşıldığı üzere İslam'ın temel kaynağı olan Kura'an'ın birçok ayetinde tevhidin İslam dininin olmazsa olmazı olduğu anlatılmıştır.*

Tevhid inancı, kâinatın tek, zaman ve mekândan münezze bir yaratıcı (Allah) tarafından, tanzim edildiğine, kainattaki her şeyin kontrolünün O'nun tarafından yapıldığına ve her şeyden haberdar olduğuna inanmaktır. İnsanlar tevhid inancına göre, belli kanun, denge ve nizamlar ile yaratılan bu dünyaya O'nun kurallarına, emir ve yasalarına uyması, öğretilen görev ve yükümlülükleri yerine getirmesi için yaratıldığını bilerek hareket edip, yaşmalıdır. Allah'a olan itaat ve ibadet etmenin yanında, muamelata dair mevzularda, yani ekonomik ve ticari faaliyetlerde de Allah'ın belirlediği kural ve kaidelere uymak gerekmektedir. Bu düşünce yapısı İslami finansın kaynağını ve temelini teşkil etmiştir (Yanpar, 2015: 57)

4.2. Faiz (Riba) Yasağı İlkesi

Faiz (riba) kelimesi sözlük anlamı itibarıyla artma, şişme, çoğalma gibi anlamlarına gelmektedir. Fıkıhta ise faiz; ölçü veya tartı vasıtasıyla alımı satımı yapılan misli malların, altın ve gümüşün nakit paranın, aynı cinsten miktarını fazla bir ivazla değişimini gerçekleştirmek, mübadele etmektir. Bir sözleşmede taraflardan birine karşılıksız olarak şart koşulması nedeniyle sağlanan fayda, sözleşmenin geçerliliğini yitirmesine, fasit olmasına yol açmaktadır. Bu şekilde batıl olan her türlü alışveriş faizli işlemidir (Döndüren, 2014: 268).

İslam ekonomisinde en önce akla gelen ilkelerden birisi faiz yasağı ilkesidir. Faiz artı değer üretmediğinden, batıl mal transferi yollarındandır. Kur'an-ı Kerim'de Allah "...Bu onların alım satım (ticaret) da tıpkı faiz gibidir, demeleri sebebiyledir. Allah ticareti helal, faizi helal kılmıştır..." buyurarak faizi yasaklamıştır. Bununla birlikte Allah bir geçim vasıtası olarak, ticaretin helal mal edinme yöntemi olduğunu bildirmiştir (Kur'an, 2/275).

Ticarette mal, hak veya hizmetin alım satımından kâr elde edilmekte ve para sadece değer ölçüsü olarak kabul görmektedir. Faizde ise mal karşılığı olmayan paranın kendi kendine artması, fazlaşması söz konusudur. Yani paranın araç olmaktan çıkıp, mal olarak kabul edilmesi durumu söz konusudur. Birey ticarete atılmayıp risk almaz, yatırım yapmaz, işletme açmaz, kolay para kazanma yolu olarak faize yatırıp ekonomiye artı değer katmadan kendini garantiye alıp getiri sağlayarak parasını kullanır, şeklinde açıklanabilir. Böyle bir durumda faiz, zengini tembelleğe ve rahata itmekte, aynı zamanda çalışmanın ve çalışanın önemini kavrayamamasına neden olmaktadır. Ayrıca zengin fakir arası uçurum genişlemesiyle birlikte zenginin faizdeki parasının katlanarak artması, arka planda malın maliyetini artırmakta, piyasada üretimin daralmasına, hayat pahalılığına, enflasyona sebep olmaktadır. Zengin fakir arası dengenin bozulmasıyla suç oranlarında artış olduğu gibi suçluların daha da cesaretlenmesine, hatta sosyal patlamalar ve ihtilallere zemin hazırlanmasına sebep olabilmektedir (Bozkurt, 2018: 13). İslami finasta faiz yasağı ilkesi, toplumun ve tabii dengenin fitrat ve düzenini bozan, tembelleğe ve cimriliğe sevk eden ve infakı unutturan faizi reddetmiştir.

İslam, faizi yasaklarken zekâtı farz kılmıştır. Faizin yasaklanmasıyla insanlığa zulmetmekten, bireylerin hakkını yemekten, haksız kazanç sağlamaktan, ekonomik sorunlardan uzaklaşmış; zekât ile insanları birbirine ısıdıran, toplum arasındaki zenginlik - fakirlik arasındaki refah farkını en aza indiren bir sistem kurulmuştur. Allah, zekâtın önemine binaen birçok ayette yapılmasına yönelik emirler vermiştir. Örneğin "...Allah'ın rızasını gözeterek verdiğiniz zekâta gelince, işte kat kat artıranlar zekât verenlerdir (Kur'an, 30/39)." Diğer ayette: "Allah faizi daraltır, zekâtları arttırır. Allah nankör günahkârların hiçbirini sevmez (Kur'an, 2/276)." şeklinde zekâttan övgüyle bahsetmiş ve kazançlı bir amel olduğunu taahhüt etmiştir.

4.3. Garar (Belirsizlik) ve Kumar Yasağı İlkesi

Garar, gelecekte olacak olan ve belirsizliği içeren bir terimdir. Fıkıhta garar, gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belli olmayan şey şeklinde tanımlanmaktadır. Bey'ül garar terimi ise mahiyeti bilinmeyen, olup olmayacağı meçhul şeylerin değişimi (mübadelesi) anlamına gelmektedir. Örneğin kaçmış bir devenin, uçan kuşların, doğmamış bir hayvanın veya denizdeki balığın satılması gibi. Garar genellikle sözleşmelerde vadede, malda ya da bedelde bilinmezlik söz konusu olduğunda gündeme gelmektedir. Hz. Peygamber (S.A.V) kumar benzeri bu şekilde bir mübadeleyi yasaklamıştır (Tabakoğlu, 2013: 296).

Kumar, akdin taraflarından birinin mutlak kazanan, diğerinin mutlak kaybeden olduğu, tam bir bilinmezliğin mevcut olduğu akittir. Kumar, bahisleşme olarak da tanımlanmaktadır. Kumarın temelinde, bahse konu şeyin sonucu hakkında taraflardan hiçbirinin bilgi sahibi olmamaları ve mal mübadelesinin gerçekleşmemesi yatmaktadır. Yalnızca malın kaybedenden kazanana transferi söz konusudur (Bayındır, 2015: 34-35).

4.4. Haram Olan Mal ve Sektöre Uzak Durma İlkesi

Fıkhi bir kural olarak, “eşyada aslanan ibahadır (serbestlik)”. Allah tarafından nasslarla yasak konulmamış veya yapılmasına izin verilmiş her çeşit şey, fiil ve davranış mübah görülmüş, yani helal sayılmıştır. Helalin tersi ise haramdır. Haram, Allah ve peygamberi tarafından kesin olarak yasaklanan şey, fiil veya davranıştır (Döndüren, 2014: 74).

İslam’da var olan yasaklar İslam ekonomisi açısından incelendiğinde sektörel ve iş etiği şeklinde ayrılabilir. Sektörel yasaklar; İslam’ın bireysel ve toplumsal hayata yönelik yasakları bulunmaktadır. Bunlardan ilk akla gelenler ise alkol ve domuz ürünlerinin tüketimine ilişkin yasaklardır. Bunlara zina; uyuşturucu ve tütün ürünleri; gibi ahlaki konuları eklemek mümkündür. Tüm bu konuların ticaretini yapmak da yasaklanmıştır (Yanpar, 2015: 73).

Keynes’in “Ekonomi doğal bir bilim değil, ahlaki bir bilimdir.” bakış açısı ile işaret ettiği iş etiği ve normlar cihetiyle haramların mahiyeti araştırıldığında, dünya ekonomileri yaptıkları işlemlerde ve buldukları tercihlerde ahlakilikten uzaklaştıkları ölçüde krizler ve bunalımlarla karşılaştıkları gözlemlenmiştir. Duruma İslam ekonomisi yönünden bakıldığında İslam dini insanın dünya hayatı ve ölüm sonrasını içine almaktadır. İnanç, ibadet, temizlik, ceza hukuku, savaş ve aile hukuku, şahısların yeme, içme ve giyme konusunda ve görünür görünmez her türlü şeyle ilgili insanlığa sunduğu fazla sayıda bilgi ve kuralları vardır. İşte bunun gibi ekonomi açısından da birçok kural, norm, emirler ve yasaklar ayetler ve hadisler ile konulmuş, bilgiler verilmiştir. Bu ilke ve kuralları şunlardır (Yanpar, 2015: 74-75):

- Adaletli olmak,
- Dürüst olmak ve doğru söylemek,
- Sözleşmenin tarafına/taraflarına zulüm etmemek,
- Hakka riayet etmek, başkalarının hakkını yememek,
- Başkasının malını çalmak, gasp etmek gibi batıl yollardan uzak durmak,
- Verilen sözleri yerine getirmeye riayet etmek,
- Akitlere ve akitlerin tüm şartlarına bağlı kalmak,
- İhtiyaç sahibi ve mağdur ile ilgilenmek, onları kendi haline bırakmamak,
- İsraf etmemek,
- Canlılara zulmetmemek, muhtaçları korumak,

- Borcunu ödeyemeyen borçluya ödemesi yapması için mühlet vermek,
- Karaborsacılık yapmamak,
- Aldatmamak, ölçü-tartıda dikkatli davranmak,
- Fiyatları makul düzeyde tutmak

Ekonomi, bu ilke ve kuralların bahsedilen faiz, garar, kumar gibi yasaklamalarla birlikte uygulanmasıyla karakterini sağlamlaştırmakta ve ahlaki yapısına tamamlanmaktadır. İslam ekonomisinin ilkelerinin tümüne uyulmasında zorunluluk olması sebebiyle faizsiz bankalar bu prensipleri uygulamakla mükelleftir.

4.5. İçeriği Haram Olan Karma Sözleşmelerden Kaçınma İlkesi

Ortaya çıkarılan yeni finansal ürünler için karma sözleşmelerden yararlanmak aslolan ibaha, yani serbestlik olduğundan fıkıh açısından uygulanabilir, uygun bir durumdur. Dikkat edilmesi gereken husus, haram ve haramlara ulaştıracak nitelikteki uygulamaların yasaklanmış olduğudur. Dolayısıyla bu çeşit sözleşmelerin sahih (geçerli) olabilmesi için bazı menfi olmaması gereken durumlardan kaçınılması zaruridir. Kısaca karma sözleşmeler hazırlanırken uzak durulması gereken durumları şunlardır (Bayındır, 2015: 40-41):

- ✓ Nas (Kur'an ve Sünnet) ile yasaklanmış işlemler olmamalıdır.
- ✓ İçerisinde hile ile faiz uygulaması olmamalıdır.
- ✓ Faize aracılık eden işlem olmamalıdır.
- ✓ Çelişki ve zıtlık içeren sözleşmelerin bir arada bulundurulmamalıdır.

4.6. Varlığa Dayalı Finansman

Varlığa dayalı -haram kabul edilmemiş mal, ürün ve hizmetlere dayalı- finansman sağlama yapısı İslami finansın esaslarından ve karakteristik özelliklerindedir. Faizsiz bankalar bu hizmetler ve varlıkların finansmanını açık bir pazar veya serbest bir sistemde alım satım veya kiralama gibi yollarla el değiştirmek suretiyle sağlamakta, borç veya ödünç verme yoluyla menfaat sağlama niteliği taşımamaktadır. Aslında, maddi varlık, kıymet ve hizmetlere yapılan yatırımlar nakdi ve gerçek finansmanı içinde barındırmaktadır. Konusu belirli, mahiyeti açık olan projelere ve ticari faaliyetlere yatırım söz konusudur. Paraya bakış açısı ise sadece insan yapısı olan bir araç veya ölçü birimidir. Bu sebeple alım satımı yapılamaz, kiralanamaz düşüncesi ile hareket eder. Buna bağlı olarak tasarruf sahibi parası üzerinden kazanç sağlamak yerine ortaklık yolunu seçmekte ve varlığa dayalı finansmanlarla ortaklarına kazanç sağlamaktadır (Abdul-Rahman, 2015:422-424).

4.7. Risk Paylaşımı (Ortaklık)

İslami hükümlere göre herhangi bir tezatlık içermeyen ve şirket ortakları tarafından düzenlenen “ana sözleşme maddeleri”, oluşturulan sözleşme tarafların tümünü ve yöneticilerini bağlayıcıdır. Çünkü Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde değinildiği üzere bir mümin yaptığı akitlere ve vermiş olduğu sözlere, sözleşmenin karşı tarafı bozmadığı sürece bağlı kalmak zorundadır (Döndüren, 2014: 287). Ortaklığın temelinde bir risk paylaşımı, kâr – zarar paylaşımı olduğu görülmektedir. Sermaye ve emeğin birlikte yatırıma ve üretime kanalize edilmesi, kâr ve zararın tüm tarafların birlikte omuzlanması ve benzer düzenlemelerin tamamı bir bütünü tamamlayan, nimetin ve külfetin topluma dengeli olarak yayılmasını sağlayan, parçalar hükmündedir.

5. Teorik Olarak Faizsiz ve Geleneksel Bankaların Finansal Krizlere Karşı Reaksiyonlarını Farklılaştıran Nitelikleri

Faiz esaslı finansal sistem, hem yerel hem de bölgesel ve küresel anlamda sık aralıklarla önemli finansal krizlere maruz kalmıştır. En son yaşanan küresel finansal kriz ile kapitalist ekonomik sistem ve liberal düşünce sorgulanmaya başlanmıştır. Hatta 4 Mart 2008’de Vatikan’ın resmi gazetesi ‘L’Osservatore Romano’ gazetesinde yayınlanmış bir makalede genel anlamda, İslami finans sisteminden söz edilmiş, İslami finans ve bankacılık sisteminin alt yapısını oluşturan ahlaki kuralların, güven ve bir nakit para akışını başarılı bir şekilde sağlayacağı yazılmıştır. Vatikan bile bu soruna çözüm yolları aramış ve İslami finansı ve İslami bankacılığı çözüm için tavsiye etmiştir. Yayınlanan makale Avrupa’nın tümünde gündem olmuş ve ciddi tartışmalar başlatmıştır (The Brussels Journal, 2009). Bu bölümde faizsiz ve geleneksel bankacılığın, ortaya çıkmış bir finansal krizde gösterecekleri tepkileri ve krizlerin oluşmasında finansal krizleri engelleme veya tetikleme açısından teorik olarak değerlendirmesi yapılmıştır.

5.1 Paranın Fonksiyonuna Bakıştaki Farklılık

İslam hukuku açısından paranın tanımı fıkıhçılara göre değişim göstermişse de büyük çoğunluğu tarafından paranın esasında bir değişim aracı olduğu, varlık veya emtia olmadığı kabul edilmiştir. Para, özellikle günümüzde çeşitliliği ile beraber finans sektörünün vazgeçilmez bir faktörü olmuştur. İslam hukukuna göre para mübadeleleri, paranın diğer bir para birimi ile (sarf) mübadelesi, malın para ile (satım sözleşmesi) mübadelesi ve paranın mal ile (selem) mübadelesi şeklinde mümkündür. Veyahut mübadeleden farklı olarak karz-ı hasen yoluyla aynı tutarda geri almak koşuluyla borç verilebilmektedir (Keleş, 1998: 85-94). İslam hukukuna uygun işlev yapmak zorunda olan faizsiz bankalar bu mübadeleleri uygulamaktadır.

Günümüz finansal sisteminde ise para, hem mübadele aracı hem de emtia olarak kullanılmaktadır. Geleneksel bankalar, paradan doğrudan -arada herhangi bir

varlık olmadan- belli bir vadede menfaat sağlamak amacıyla borç vermek suretiyle hareket etmektedirler. İçsel değeri olmayıp yüksek veya indirimli fiyattan alım-satımı yapılabilmektedir. Faiz, piyasanın balon gibi şişmesine yol açmakta ve ekonomik yönden bir varlığa dayanmadığından ciddi ahlaki ve sosyal erozyona ve nihayetinde finansal krizlere sebep olmaktadır (El Rifai, 2017: 279-280).

5.2. Fon Toplama ve Kullandırma Yöntemlerindeki Farklılık

Faizsiz bankacılık ile geleneksel bankacılığın borca olan yaklaşımı da farklılık göstermektedir. İslam hukukunda faizsiz borçlanma uygun görüldüğünden, faizsiz fon kullandırma yöntemleri uygulanmakta ve krizler açısından olumsuz etkiye sahip menfaate dayalı borç (faiz) unsuru kullanılmamaktadır. Süreçlerinin çoğu varlık ve hizmet esaslı olan faizsiz bankalar; fon toplarken karz (menfaat amacı olmayan borçlanma) veya kâr – zarar kavramları temelinde ortaklık (emek - sermaye, sermaye - sermaye ortaklıkları); fon kullandırırken alım-satım (murabaha/peşin alım, vadeli satım), ortaklık ve kira sözleşmeleri (leasing / kiralama + satış) kullanılmaktadır. Geleneksel bankacılıkta ise hem fon toplama hem fon kullandırmada temel amaç faiz temelli -menfaate dayalı- borçlanma ile getiri sağlamaktır. (Al-Gazzar, 2014:14-15).

5.3. Kullanılan Sermaye Piyasası Araçlarındaki Farklılıklar

2008 küresel finansal krizinin doğuşunda, çıkarılan tahvil ve bono gibi menkul kıymetlerin ciddi oranda etkili olduğu görülmüştür. Özellikle ipoteye dayalı menkul kıymetleştirme krizin daha da derinleşmesine ve tüm dünyaya yayılmasına yol açan önemli bir faktör olmuştur.

ABD’de gerek faizin düşük olması gerekse olumlu beklentilerin mevcudiyeti, kullanılan konut kredilerinde artış sağlamıştır. Söz konusu konut kredilerinde ise borç veren ilgili konutu alacağını tahsil edene kadar ipotek altına almaktadır. Bankalar ve mortgage şirketleri ipotekteki bu konutları dayanak varlık göstermek suretiyle menkul kıymetleştirme yoluna gitmiş ve menkul kıymetler ihraç etmişlerdir. Özellikle ev fiyatlarının artacağı yönünde olumlu ekonomik havanın oluşmasıyla birlikte birçok yatırımcı tarafından bu ipoteye dayalı menkul kıymetler alınmıştır. Ancak faizdeki artış, ev fiyatlarındaki düşüş, ekonomideki olumsuz gelişmeler ile bankalar ve mortgage şirketleri alacaklarını toplamada sorun yaşamışlar, bunların çoğu ya zarar ya da iflas etmiştir. Bu durum zincirleme etki oluşturmuş ve menkul kıymet sahiplerinin de zarar etmesine neden olmuştur.

Faizsiz bankacılıkta ise borcun dayanak gösterilerek önceden belirlenmiş faiz kazancı sağlanması yöntemi kullanılmamaktadır. Çıkarılan menkul kıymetler esasında varlık temelli olup faiz ödemesi veya masrafi olmayan sertifikalardır. Sukuk olarak ifade edilen bu menkul kıymetler bir veya birden fazla varlıkların mülkiyetinin geniş yatırımcı kitlesine belli bir vade ile aktarılmasından ibarettir. Sermaye piyasası ürünü olarak bir yatırım projesi için de yatırımcılara sunulabilmektedir. Böylece yatırım

projesine yatırımcılar ortak edilmiş olduğundan kâr veya zarar yatırımcılarla beraber üstlenilebilmektedir. Sukuk, bono gibi ihraç edenin borcunu temsil etmeyip belirli bir varlık, hizmet veya projelerde yatırımcıların bölünmez hisse ve haklarını temsil etmektedir (Dede, 2017: 44-45).

5.4. Türev Ürünleri Kullanımı Yönünden Farklılıklar

İlk ortaya çıktığında yalnızca ithalat ve ihracatçı kurumlar ve profesyonel yatırımcılar tarafından kullanılırken, günümüzde bireysel yatırımcılara kadar ulaşabilmektedir (Yanpar, 2015: 233-236).

Türev araçları piyasasının, günümüz ekonomisinde finansal krizlerin ortaya çıkışında önemli payı bulunmaktadır. Piyasa ve ekonomilerin küreselleşmesinde önemli bir yeri olan türev ürünler, piyasanın genelini etkileyecek tarzda riski piyasaya aktarmayı sağlamaktadır. Türev ürünleri, türev piyasasının önemli bir kısmı faiz oranları temelli olduğundan ve sınırsız ihtimal bulunduğundan, finansal piyasaları etkileyen önemli enstrümanlardır. Türev ürünleri bir dayanağa istinaden çıkarıldığı için dayanak varlığın ne olduğu önemlidir. Temettü ve faiz oranları, Kredi türev araçları, başka bir türev ürününe dayalı türev araçları vb. dayanak varlıklar olması piyasa dengesini kırılgan hale getirmektedir. İlerde olası kayıp riskine karşı yatırımcıları korumak amacıyla ortaya çıkarılan türev araçları ve oluşan türev piyasası, günümüzde bankalar ve sofistike (yanıltıcı) yatırımcılar tarafından bir çeşit bahis olarak kumar mantığının olduğu bir yapıya dönüşmüştür. Böylece öncesinden tüm piyasayı daha kırılgan ve zayıf bir duruma getirmektedir (El Rifai, 2017: 274-276).

Türev ürünler piyasası geleneksel bankacılık için önemli olmakla birlikte bu bankalar kârlarının önemli bir bölümü de bu piyasadandır. Dünya Borsaları Federasyonu (World Federation of Exchanges) verilerine göre, 2016 yılında sadece borsada işlem gören vadeli işlemler (futures) ve opsiyon işlemler hacmi yaklaşık 1.7 katrilyon dolar değerine ulaşmıştır. Özellikle de bu işlem kontratları içinde faiz kontratları önemli bir yer tutmaktadır (Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği, 2016: 14-15). Tezgahestü türev piyasası da buna dâhil edildiğinde dünya piyasalarını önemli ölçüde etkileyebilecek büyüklüğe ulaşmaktadır. Türev ürünleri özelliği gereği bu artışa paralel olarak piyasadaki riskler de artmaktadır.

Faizsiz bankacılığa bakıldığında ise türev ürün riski sifıra yakındır. Türev ürünleri açısından asgari seviyede risk varlığının sebebi; yatırım faaliyetleri ve emtia ticareti nedeniyle geleneksel bankalardan risk almaktadırlar. Bununla birlikte ihracat ve ithalat yapan yatırımcıların muhafazası (hedging) amacıyla spekülâtif olmamak şartıyla spot ve forward işlemler yapılabilmektedir. Faizsiz bankalarda kullanılan forward işleminin -işleyiş olarak benzer olsa da- geleneksel bankalardan iki farklı noktada bulunmaktadır. İlk farklılık; yapılan forward işlemlerinde taraflardan birisine serbestlik hakkı verilmektedir. Yani İslam hukukuna göre forward işleminden dönme

(cayma) hakkının olması gerekmektedir. Burada serbestlik hakkı, baskın olan tarafa verilmektedir. İkinci farklılık; faizsiz bankalar forward işlemlerini herhangi bir konuda ihtiyacı oluşmuş kurumsal şirketlerle yapmaktadırlar. Bireysel müşterilerle ve vurgunculuk (spekülasyon) amacı taşıyan müşteriler ile forward yapılmamakta, bundan ciddiyetle kaçınılmaktadır. Hileli yönlendirme (manipülasyon) amaçlı olmamak kaydıyla spot işlemler, konu emtia ya da dövizin aynı anda alınıp satılması faizsiz bankacılık esasları cihetiyle bir problem oluşturmamaktadır. Opsiyon ve future işlemleri ise, Malezya hariç, Ortadoğu ülkeleri ve Türkiye’de fiziki teslimata dayalı olmadığından ve cayma (serbestlik) hakkının bulunmamasından dolayı kullanılmamaktadır (Dede, 2017: 114-117).

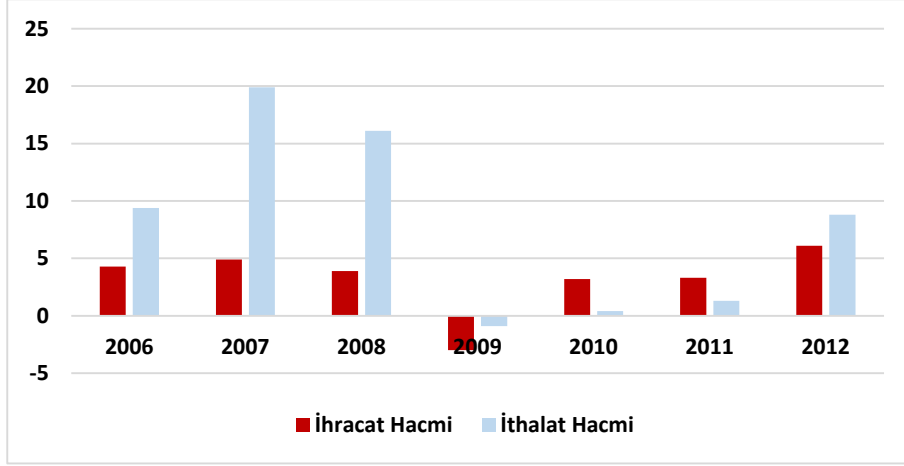
Para piyasası işlemi olarak swap işlemlerinde ise bankanın likiditesini yönetebilmek amacıyla sadece döviz swapları kullanılmaktadır. Hazine birimlerinde nadiren ve yalnızca döviz swabı şeklinde büyük kurumsal müşterilere uygulanan işlemlerdir (Dede, 2017: 36).

Piyasalarda bazı ekonomik birimlerin, başka ekonomik birimlere nispeten daha fazla bilgiye sahip olmaları *asimetrik bilgi* olarak tanımlanmaktadır. Piyasa mekanizmasında kaynakların daha verimli kullanılması amacıyla ekonomik birimler arasında gerçekleşen bilgi dolaşımının tam olması zorunludur. Aksi halde birimler arasında asimetrik bilgi oluşur ve piyasada önemli bozuklukların ve aksaklıkların yaşanması kaçınılmaz olur (Aras ve Müslümov, 2004: 2). Faizsiz bankacılıkta, yukarıda sayılan tüm prensipler ve ahlaki alt yapısı ile asimetrik bilgi sorunu (ters seçim ve ahlaki tehlike) en alt seviyelerde olabilmektedir.

6. 2008 Finansal Krizinin Körfez Ülkeleri Faizsiz ve Geleneksel Bankacılık Kârlılıkları Üzerindeki Etkisi (Karşılaştırmalı Analiz)

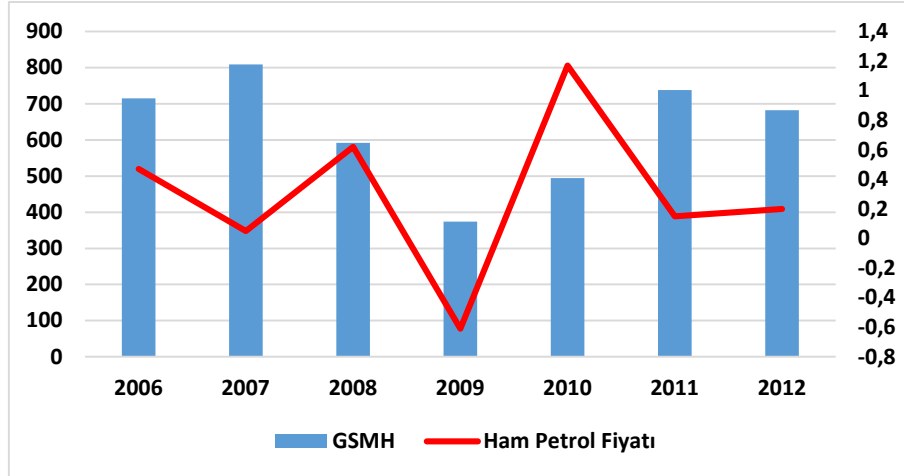
Küresel ekonomik sistem, hemen hemen tüm dünya ekonomilerini içine alan ve birbirine bağlayan sistemdir. Bu sistemin lideri ABD olduğundan para birimi ABD doları, bu sistemde kullanılan en temel faktördür. Bu durumda 2008 krizinin kaynağının ABD temelli olması ve ABD dolarının dünya genelinde rezerv para olarak kullanılması krizin ülke içinden çıkıp dünya ölçeğine yayılmasına yol açmıştır. Dolayısıyla birçok ülke ekonomisini etkileyen 2008 küresel finansal krizinin Körfez ülkeleri üzerinde de önemli derecede olumsuz etkileri olmuştur.

Şekil 2: Ortadoğu İthalat ve İhracat Hacmi Yüzde Değişimi
Kaynak: IMF, World Economic Outlook Databased, Oct 2014

Küresel finansal krizin etkisiyle dünyadaki ticaret hacminde yaşanan küçülme, ithalat ve ihracatta meydana gelen daralma, Şekil 2'den anlaşılacağı üzere Körfez ülkelerinde de benzer şekilde yaşanmıştır. Bununla beraber finansal kriz, Şekil 3'teki gibi özellikle 2009 yılında, Körfez ülkeleri GSMH ve petrol fiyatlarını da negatif olarak etkilemiş, bununla ilgili olarak Körfez ülkelerinde hem reel sektör hem de finans sektörü olumsuz tecrübeler yaşanmıştır.

Şekil 3: Körfez Ülkeleri GSMH ve Petrol Ham Fiyatları Değişimi
Kaynak: EY Group, 2012: 15; EY Group, 2008: 7; Quandl: 2018

Finansal sistemin en önemli bileşeni hükmündeki bankalar da küresel finansal krizin yaşandığı yıllarda birçok yönden negatif olarak etkilenmiştir. Körfez ülkeleri bankacılık sektöründe önemli bir yeri olan ve yapısal olarak farklılık gösteren

faizsiz bankalar ile geleneksel bankaların reaksiyonları bu krizde farklılık göstermiştir. Körfez ülkeleri faizsiz bankacılık sektörü dünya faizsiz bankacılık sektöründeki payı yüksek olduğu gibi kendi içindeki bankacılık sektöründe de önemli bir pasta payına sahiptir. Sektördeki payını artırma ve İslami finansın gelişimi noktasında önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Küresel krizin sıcak olarak yaşandığı süreçte, krizden çıkış ve devam eden yıllarda faizsiz ve geleneksel bankacılığın finansal krizden nasıl etkilendikleri ve bu durumun bankaların finansal verilerine nasıl yansıdığı önem arz etmektedir.

Bu bölümde, 2008 finansal krizi sürecinde ve sonrasında yirmi altı faizsiz ve geleneksel Körfez bankalarının finansal verileri dikkate alınarak, iki farklı bankacılık segmentinin net kârlılık, aktif kârlılık ve özsermaye kârlılıkları yönünden 2006-2012 döneminde sergiledikleri performans ve krizden etkilenme dereceleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Karşılaştırmaya konu olan bankalar* ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Çalışmada Karşılaştırmalı Analize Dâhil Edilen Bankalar

	Faizsiz Bankalar	Geleneksel Bankalar
Bahreyn	* Khaleeji Commercial Bank * Kuveyt Finance House * Ithmaar Bank	* Bank of Bahrain and Kuwait * Ahli United Bank * Future Bank

* Karşılaştırmada finansal verileri kullanılan bankaların hangi kriterlere göre seçildiği öncelik sırasına göre aşağıdaki gibidir:

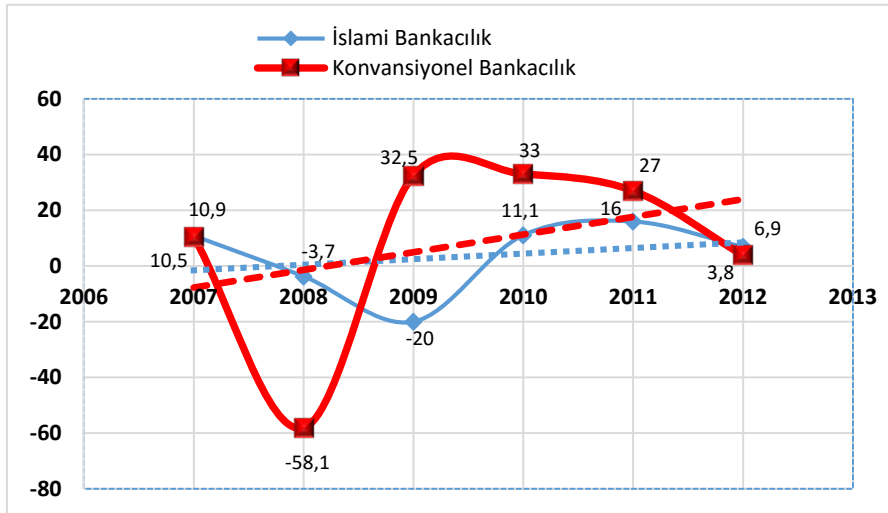
- Her ülkede önde gelen geleneksel ve İslami bankalar seçilmesi tercih edilmiştir.
- Çalışmanın dönem aralığına uygun verilerin sağlanabildiği bankalar seçilmiştir. (Bazı bankaların finansal raporlarından 2006-2012 dönemi aralığı için yeterli veri sağlanamadığından çalışmaya dahil edilmemiştir.)
- Islamic windows yani pencere yöntemi ile İslami bankacılık hizmeti veren bankalar İslami banka olarak değerlendirilmemiştir. Pencereleler üzerinden verilen İslami bankacılık hizmetlerinin geleneksel bankacılık yapan bankalar tarafından veriliyor olması sebebiyle herhangi bir şekilde çalışmaya dâhil edilmemiştir.
- Zorunlu kalınmadığı takdirde kuruluş tarihi eski olan, köklü bankalar çalışmaya dâhil edilmiştir.
- Çalışmada bankalar arasında devlet veya özel banka ayrımı kriter olarak alınmamıştır.

BAE	* Abu Dhabi Islamic Bank * Emirates Islamic Bank * Dubai Islamic Bank	* Abu Dhabi Commercial Bank * Mashreq Bank * First Gulf Bank
Katar	* Qatar International Islamic Bank * Qatar Islamic Bank * Masraf Al Rayan	* Al Khaliji Bank * Ahli Bank * Doha Bank
Kuveyt	* Kuwait International Bank * Ahli United Islamic Bank * Boubyan Bank	* Commercial Bank of Kuwait * Al Ahli Bank * Gulf Bank
Suudi Arabistan	*Al Rajhi Bank	*National Commercial Bank

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

6.1. Net Kârlılık

Gelir tablosunda bulunan dönem kârı veya zararı dikkate alınarak, kazanılan kârdan ayrılan vergi ve diğer yasal ödemelerin yapılmasının ardından oluşan tutar net kâr veya net zarardır. Net kârlılık oranı, firmanın sonuç kârlılığını ifade etmesi açısından önemlidir. Çünkü net kârlılık oranında şirketin finansman ve diğer giderleri de dikkate alınmaktadır. Net kârlılık oranının yüksek olması, firmanın net olarak kârlılığını göstermektedir (Akdoğan ve Tenker, 2001).

Şekil 4: Körfez Ülkeleri İB ve KB Toplam Net Kârlılık Açısından Karşılaştırılması**Kaynak:** Katar, BAE, Kuveyt, Bahreyn, ve Suudi Arabistan'daki seçili bankaların finansal verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

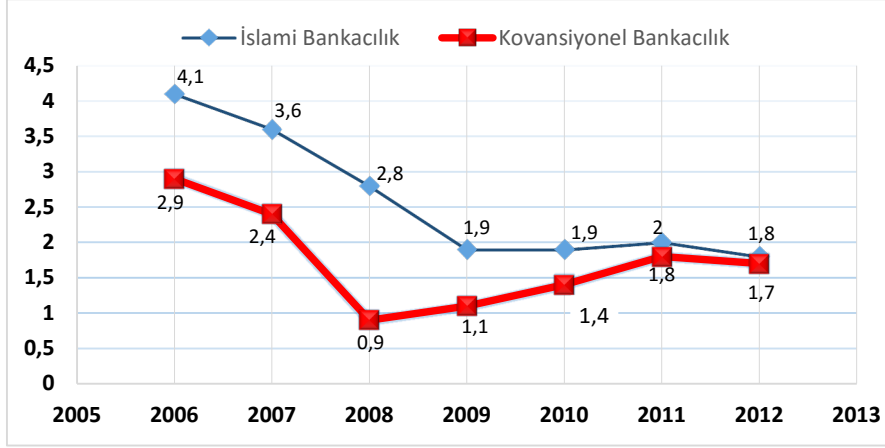
2008 finansal krizinin etkisi Körfez ülkeleri geleneksel bankalar ve faizsiz bankaların net kârlılığı açısından değerlendirildiğinde, krizin başlaması ile 2008 yılında geleneksel bankalar %58.1 gibi net kâr artış oranında agresif bir azalış yaşamıştır. Faizsiz bankaların net kârında meydana gelen değişim incelendiğinde ise birbirine kıyasla aralarında ciddi düzeyde fark bulunmakta ve faizsiz bankaların daha az zarar ettiği görülmektedir. Hatta faizsiz bankaların 2008 yılı ve 2009 yılında yaşadığı artan orandaki zararı toplamı ile birlikte bile geleneksel bankaların yalnızca 2008 yılında sahip oldukları zararı yaşamamışlardır. Bu durumdan anlaşılmaktadır ki, finansal krizin başlaması ile kriz yıllarında özellikle 2008'de net kârlar açısından faizsiz bankalar geleneksel bankalara nispeten krizden daha az etkilenmiştir.

2009 yılında faizsiz bankaların net kârlılık oranında yaşanan negatif yönlü artış devam etmiş, yani net zararında yükselme gözlemlenmiştir. Buna karşı geleneksel bankaların ise krizin etkisinden yüksek oran ile ve hızlı bir şekilde çıktığı gözlemlenmektedir. 2008 yılında yaşanan ciddi zararın ardından, 2009 yılında geleneksel bankaların çok iyi seviyede net kârlılık oranı yakaladığı görünmekte, 2010 yılında, net kâr artış oranı korunmuştur. Ancak 2010'da faizsiz bankalar kadar net kâr artış oranları arasındaki pozitif değişim oranı gözlemlenememiştir.

2010 yılından 2012'ye kadar faizsiz bankaların net kârlılıkları arasında %11,1'den %6,9'a düşüş gözlemlenmekteyken, geleneksel bankalara bakıldığında net kâr artışı açısından %33'ten %3,8'e azalan ciddi bir düşüş görülmektedir. Grafik 3'te olduğu gibi geleneksel bankaların, faizsiz bankalara göre daha hızlı ve agresif bir azalış sergiledikleri anlamına gelmektedir.

6.2. Aktif Kârlılık (Net Kâr / Aktif Toplam)

Aktif kârlılık, bir firmanın yapmış olduğu yatırımın kârlılığını, başka bir ifade ile işletmenin varlıklarını ne düzeyde verimli kullanabildiğini göstermektedir (Civan, 2009: 14). Aktif kârlılık, firmanın toplam aktiflerine oranla kârlılığın ne kadar olduğunu göstermektedir. İngilizce *return on assets (ROA)* olarak literatürde yerini alan aktif kârlılık, katsayısı büyüklüğüne göre firmanın kâr oluşturma konusunda ve varlıklarını verimli kullanma noktasında başarılı olup olmadığı konusunda gösterge mahiyeti taşımaktadır (Investopedia, 2017).

Şekil 5: Körfez Ülkeleri İB ve KB Toplam Aktif Kârlılıkları

Kaynak: Katar, BAE, Kuveyt, Bahreyn, ve Suudi Arabistan'daki seçili bankaların finansal verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

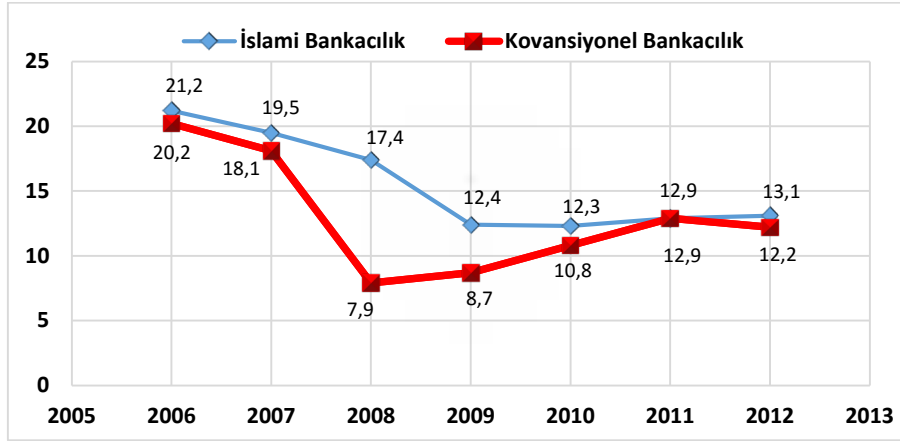
Aktif kârlılık, bankaların kâr oluşturmada aktif kârlılık büyüklüğüne göre başarılı veya başarısız olduğunu gösterdiğinden çok önemlidir. Buna göre Körfez ülkelerindeki bankacılık modellerinden hangisinin katsayıları daha yüksek ise o bankacılık sektörünün daha iyi performans sergilediği ve başarılı olduğu anlaşılmış olacaktır.

Körfez ülkeleri faizsiz bankacılık ROA katsayılarına bakıldığında hem kriz sürecinde hem de kriz öncesi ve sonrası geleneksel bankalara kıyasla aktif kârlılıklarının dönem boyu hep yüksek seviyede olduğu görünmektedir. ROA katsayılarının artış ve azalış cihetiyle değişim oranları incelendiğinde, iki bankacılık modeli arasındaki katsayı farkı 2006 ve 2007 yıllarına göre 2008 yılında önemli ölçüde artmış, makas aralığı genişlemiştir. Bu durum ROA açısından, görece daha keskin azalışa sahip olan geleneksel bankaların finansal krizden faizsiz bankalara göre daha fazla olumsuz etkilendiğini göstermektedir. Grafik 4'e göre, her ne kadar geleneksel bankaların aktif kârlılığında 2009'dan sonra görece artış yaşamışsa da faizsiz bankaların aktif kârlılık seviyesine ulaşamamış olduğu görünmektedir. Dolayısıyla ROA açısından faizsiz bankaların 2006-2012 dönemi boyunca daha iyi performans gösterdiği, toplam aktifler açısından kârlılık sağlamada daha başarılı oldu göze çarpmaktadır.

6.3. Özsermaye Kârlılığı (Net Kâr / Özsermaye)

Özsermaye kârlılığı, her bir birim sermaye için kaç birim kâr edildiğini belirten bir gösterge olup firmanın ortaklarının koyduğu sermaye karşılığında ne kadar kâr edildiğini göstermektedir. İngilizce de *return on equity (ROE)* olarak literatürde yerini alan özsermaye kârlılığı, net kârın özsermayeye bölünmesi ile ortaya

çıkılmaktadır. İşletmenin yönetim açısından performansını gösteren önemli bir kârlılık göstergesidir. Ayrıca, ROE'nin yüksek olması, kaynak verimliliğini de göstermektedir (Aydeniz, 2009:265-266). Özsermaye kârlılığı, yönetim performansını ve ortakların sermayeleri ölçüsünde ne kadar kâr ettiklerini gösterdiğinden, banka karşılatırlmalarında önemli bir ölçüttür.

Şekil 6: Körfez Ülkeleri İB ve KB Toplam Özsermaye Kârlılıkları

Kaynak: Katar, BAE, Kuveyt, Bahreyn, ve Suudi Arabistan'daki seçili bankaların finansal verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

2006 ve 2007 yılında Körfez ülkeleri faizsiz bankacılık özsermaye kârlılığı katsayıları geleneksel bankalara nispeten yüksek olup birbirine çok yakındır. Ancak küresel finansal kriz sürecinde özellikle 2008 yılında faizsiz bankaların lehine olacak şekilde, ROE katsayıları arası farkın önemli derecede genişleyerek arttığı görülmektedir.

Körfez ülkeleri geleneksel bankacılık aktif kârlılığında keskin bir negatif yönlü hareket olmuş, ancak 2009 yılında hafif de olsa yukarı yönlü ivme yakalamıştır. Geleneksel bankaların özsermaye kârlılıklarındaki artış, düşüşü devam etse de faizsiz bankaların ROE katsayıları altında kalmıştır. Gerek kriz sürecinde ve gerek kriz sonrasında faizsiz bankacılık, geleneksel bankacılık özsermaye kârlılığı katsayılarından daha az olmamış ve yüksek seviyelerde olmuştur. Dolayısıyla bu konuda faizsiz bankalar, kriz yıllarının içinde olduğu 2006-2012 dönemde öz sermayelerine göre kârlılık oranlarında daha iyi seviyede oldukları ve kaynaklarını daha verimli kullandıkları anlaşılmaktadır.

Faizsiz bankacılığın önceki kısımda sayılan reel sektörü beslemesi, parayı sadece değişim aracı olarak görmesi, faaliyetlerinde ahlaki alt yapısı ile hareket etmesi ve kullandıkları sermaye piyasası ve türev araçlarındaki farklılıklar ve kısıtlılıklar, bu üç kârlılık kalemlerinde iki bankacılık sektörü arasında kriz yıllarında yukarıdaki sonuçların çıkmasında etkili olmuştur.

7. Sonuç

2008 küresel finansal krizi ile dünya ekonomisi önemli bir sınavdan geçmiş ve ülkelerin finans sistemi özellikle bankacılık sektörü ciddi zarar görmüştür. Model olarak farklı bankacılık sektörleri olan faizsiz ve geleneksel bankaların bu krizden nasıl etkilendikleri de merak konusu olmuştur. Çalışmada, faizsiz bankacılığın önemli oranda gelişme gösterdiği Körfez ülkeleri üzerinden faizsiz bankacılık ve geleneksel bankacılıkta 2008 finansal krizi etkisinin ne oranda olduğu üç farklı kârlılık göstergeleri üzerinden karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Karşılaştırma yapılırken ROA ve ROE katsayıları, net kârlılıkta olduğu gibi artış oranlarındaki pozitif veya negatif değişim değil, katsayılarının büyüklükleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Bunun yanında bu iki bankacılık sektörü net kârlılık, aktif kârlılıkları ve özsermaye kârlılıkları kriz süreci ve krizden çıkış şeklinde ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Çalışma sonucunda, finansal kriz sürecinde; Körfez ülkeleri faizsiz bankacılık sektöründe gerek net kârlılık, gerekse aktif kârlılık ve özsermaye kârlılığında daha başarılı ve performansının daha iyi olduğu gözlemlenmiştir. Kriz sürecinde faizsiz bankaların, kârlılıklar açısından finansal krize daha etkin direnç gösterdiği göze çarpmaktadır.

Finansal krizden çıkışta ise; geleneksel bankaların yalnızca net kârlılık açısından daha başarılı olduğu doğrudan gözlemlenebilmektedir. Ancak aktif kârlılık ve özsermaye kârlılık açısından incelendiğinde ise katsayılarının daha yüksek olması sebebiyle faizsiz bankaların aktiflerinin ve özkaynakların verimli kullanımı yönünden geleneksel bankalara kıyasla daha etkin ve hızlı bir performansla başarılı olduğu açıkça görünmektedir.

Bu çalışma ile faizsiz bankacılık, krizlerin ortaya çıkmasını engelleyen, reel sektörü ve üretimi destekleyen uygulama ve faaliyetleriyle, kriz zamanlarında da geleneksel bankalara göre krizden daha az etkilenen bir bankacılık sektörü olduğu anlaşılmıştır. Finansal sisteme, dolayısıyla ekonomiye ve topluma olumlu anlamda katkı sağlayan faizsiz bankacılığın yaygınlaşması ve piyasada pasta payının artırılması için ilgili otoritelerin aksiyon alması gerekmektedir. Ayrıca farkındalığın artması ve ürün yelpazesinin genişlemesi için akademisyenler, sektör temsilcileri ve fiki danışma kurulları yoğun işbirliği içinde olmaları halinde faizsiz bankacılık sektörü daha hızlı bir şekilde büyüyecektir.

Kaynakça

- AAOIFI. (2012). *Faizsiz Bankacılık Standartları*. (Editör: M. Odabaşı ve İ. E. Aktepe). İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.
- Abdul-Rahman, Y. (2015). *İslam'da Bankacılık ve Finansın*. (Editör: S.Tuğ ve A.Tuğ) İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Abu Dhabi Islamic Bank. (2018). "ADIB Financial Results - Investor Relations (2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)". UAE. 20 Ocak 2018 tarihinde http://www.adib.ae/en/Pages/Personal_Investors_Relations_Financial_Result.aspx adresinden erişildi.
- Abu Dhabi Commercial Bank. (2018). "Abu Dhabi Commercial Bank Annual Reports (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)". UAE. 20 Ocak 2018 tarihinde <https://www.adcb.com/about/investorrelations/financial-reports/default.aspx> adresinden erişildi.
- Afşar, M. (2006). "Finansal Sistem ve İşleyişi". 27 Nisan 2018 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/426382> adresinden erişildi.
- Ahli Bank (Qatar). (2018). "Ahlibank Financial Reports (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)". 05 Ocak 2018 tarihinde <http://www.ahlibank.com.qa/sub.aspx?pageid=768> adresinden erişildi.
- Ahli United Bank (Bahran). (2018). "Ahli United Bank Annual Reports (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)". 22 Ocak 2018 tarihinde http://www.ahliunited.com/bh_ar.html adresinden erişildi.
- Ahli United Bank. (2018). "Ahli United Bank Kuwait Annual Reports (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)". Kuveyt. 02 Ocak 2018 tarihinde <http://www.ahliunited.com.kw/en/about/investors/> adresinden erişildi.
- Akdoğan N. ve Tenker N. (2001). *Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri*. Ankara: Gazi Kitabevi, 7. Baskı.
- Akın, C. (1986). *Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma*. İstanbul: Kayhan Yayınları.
- Aktepe, İ. E. (2010). *İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık*. İstanbul: Bilge Yayıncılık.
- Al Ahli Bank Of Kuwait K.S.C.P. (2018). "Al Ahli Bank of Kuwait K.S.C.P. Annual Reports (2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)". Kuveyt. 02 Ocak 2018 tarihinde <https://abk.eahli.com/abk/InvestorRelations.aspx?id=01> adresinden erişildi.
- Al Rajhi Bank. (2018). Al Rajhi Bank Financial Results (2006, 2007, 2008, 2009, 2010,

- 2011, 2012). Suudi Arabistan. 02 Ocak 2018 tarihinde <http://www.alrajhibank.com.sa/en/investor-relations/pages/financial-results.aspx> adresinden erişildi.
- Alantar, D. (2008). “Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”. 03 Ekim 2017 tarihinde http://www.finanskulup.org.tr/assets/maliyefinans/81/Dogan_Alantar_Kuresel_FinansalKriz_Nedenleri_Sonuclari_MFY81.pdf adresinden erişildi.
- Al-Gazzar, M.M. (2014). The Financial Performance of Islamic vs. Conventional Banks: An Empirical Study on The GCC & MENA Region. Faculty of Business, Economics and Political Science Bachelor’s Dissertation / Senior Year Project, 113035, 17 June 2014.
- Alkhaliji Bank. (2018). “Alkhaliji Annual Reports (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)”. Katar. 25 Ocak 2018 tarihinde <https://www.alkhaliji.com/web/investor-relations/annual-reports> adresinden erişildi.
- Aras, G. ve Müslümov, A. (2004). Kredi Piyasalarında Asimetrik Bilgi ve Bankacılık Sistemi Etkileri. *İktisat, İşletme-Finans Dergisi*, 222(19), 55–65.
- Armağan, S. (2005). *İslam Ekonomisi*. İstanbul: Gündönümü Yayınları.
- Aydeniz, E. Ş.(2009). Makroekonomik Göstergelerin Firmaların Finansal Performans Ölçütleri Üzerindeki Etkisinin Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma: İMKB’ ye Kote Gıda ve İçecek İşletmeleri Üzerine bir Uygulama. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 27(2), 263-278.
- Masraf Al Rayan (2018). *Masraf Al Rayan Bank Annual Reports (2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)*. Katar. 24 Ocak 2018 tarihinde <https://www.alrayan.com/english/investor-relations/annual-and-quarterly-financials> adresinden erişildi.
- Bank Of Bahrain And Kuwait. (2017). “BBK Annual Reports (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)”. Bahreyn. 28 Aralık 2017 tarihinde <https://www.bbkonline.com/InvestorRelations/Financials/Pages/annualreports.aspx> adresinden erişildi.
- Bayındır, S. (2015). *Fıkhi ve İktisadi Açından İslami Finans (Para ve Sermaye Piyasaları)*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- Boubyan Bank. (2017). “Boubyan Bank Annual Reports (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)”. Kuveyt. 28 Aralık 2017 tarihinde <http://www.bankboubyan.com/en/investors/annual-reports/> adresinden erişildi.

- Bozkurt, M. İ. (2018). Faizsiz Bankacılıkta Finansal Sistem. *İLSAM İlahiyat İlimleri Araştırma Merkezi (Faizsiz Bankacılık Özel Sayı)*, 12-14, Bursa: İhlas Gazetecilik A.Ş.
- Commercial Bank Of Kuwait. (2017). "CBK Annual Reports (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)". Kuveyt. 28 Aralık 2017 tarihinde <https://www.cbk.com/About-CBK/Investors-Relations/Annual-Reports> adresinden erişildi.
- Dede, K. (2017). *Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları*. İstanbul: TKBB Yayınları.
- Demir, F., Ermişoğlu, E., Karabıyık, A. ve Küçük, A. (2008). *ABD Mortgage Krizi* (3). Ankara: BDDK.
- Doha Bank Qatar. (2018). "Doha Bank Qatar Annual Reports (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)". Katar. 05 Ocak 2018 tarihinde <http://dohabank.qa/investor/financial-reports/annual-reports/> adresinden erişildi.
- Döndüren, H. (2014). *İslami Ölçülerle Ticaret Rehberi*. İstanbul: Kampanya Kitapları Altınoluk Yayın.
- Dubai Islamic Bank. (2017). "Dubai Islamic Bank Financial Reports - Financial Information (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)". UAE. 27 Aralık 2017 tarihinde <http://www.dib.ae/investor-relations/financial-information/financial-reports> adresinden erişildi.
- El Rifai, T. (2017). *İslami Finans ve Yeni Finansal Sistem*. Ankara: Buzdağı Yayınevi.
- Emirates Islamic Bank. (2017). "Emirates Islamic Bank Annual Reports (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)". UAE. 27 Aralık 2017 tarihinde <https://www.emiratesislamic.ae/eng/about-us/annual-reports/> adresinden erişildi.
- Ergin, B. (2014). "Balonu yine şişiriyorlar" Sabah Gazetesi, 08 Mayıs 2018 tarihinde <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2014/06/04/balonu-yine-sisiriyorlar> adresinden erişildi.
- EY Group. (2008). *The Islamic Funds and Investments Report*. Dubai.
- EY Group. (2012). *The World Islamic Banking Competitiveness Report 2011-2012*.
- Future Bank. (2017). Future Bank Annual Reports (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012). Bahreyn. 20 Aralık 2017 tarihinde <http://www.futurebank.com.bh/reportdownloads.asp> adresinden erişildi.
- First Gulf Bank. (2017). "FGB Annual Reports (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011,

- 2012)". UAE. 28 Aralık 2017 tarihinde <http://www.fgb.ae/en/investor-relations/annual-reports.aspx> adresinden erişildi
- Gulf Bank. (2018). "Gulf Bank Annual Reports (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)". Kuveyt. 03 Ocak 2018 tarihinde <http://www.gulfbank.com/eng/aboutUs/reports/annualReports.jsp?t=152393161103> adresinden erişildi.
- IMF. (2014). World Economic Outlook Database, October 2014. 07 Nisan 2018 tarihinde http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/weodata/weorept.aspx?sy=2005&ey=2012&scsm=1&scd=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=001%2C110%2C200%2C406&s=PCIPCH%2CTRADEPCH%2CTM_RPC%2CTX_RPC&grp=1&a=1&pr1.x=33&pr1.y=14 adresinden erişildi.
- Investopedia. (2017). "Aktif kârlılık nedir?". 15 Nisan 2018 tarihinde <http://www.businessht.com.tr/piyasalar/haber/1583151-aktif-krilik-nedir> adresinden erişildi.
- Ithmaar Bank. (2017). "Annual Reports-Ithmaar Bank (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)". Bahreyn. 28 Aralık 2017 tarihinde https://www.ithmaarbank.com/ithmaar-investor-relations/annual_reports adresinden erişildi.
- Keleş, A. (1998). *İslam'a Göre Para Kavramı*. Uludağ Üniversitesi. 12 Ocak 2018 tarihinde http://www.tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/İslama_Gore_Para_Kavrami.pdf adresinden erişildi.
- Khaleeji Commercial Bank. (2017). "Investor Relations Financial Reports (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011,2012)". Bahreyn. 28 Aralık 2017 tarihinde <http://khcbonline.com/en/InvestorRelations/financial-reports> adresinden erişildi.
- Koç, S., Bağcı, A. ve Işık, K. C. (2016). Kalkınma ve Yatırım Bankalarının Performansları Açısından Değerlendirilmesi: Türkiye Ölçeği (2002-2012). *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 227-256.
- Kutlu, H. A. ve Demirci, N.S. (2011). Küresel Finansal Krizi (2007-?) Ortaya Çıkaran Nedenler, Krizin Etkileri, Krizden Kısmi Çıkış Ve Mevcut Durum. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ekim 2011, 121-135.
- Kuwait Finance House (Bahrain) B.S.C. (2017). "Kuwait Finance House (KFH) Annual Reports (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)". Bahreyn. 29 Aralık 2017 tarihinde <https://www.kfh.bh/en/media/annual-reports/>

adresinden erişildi.

Kuwait International Bank K.S.C. (2018). "Kuwait International Bank Annual Reports (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)". Kuveyt. 03 Ocak 2018 tarihinde <https://www.kib.com.kw/Enannualreports.cms> adresinden erişildi.

Mashreq Bank. (2017). "Mashreq Bank Annual Financial Reports (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)". UAE. 28 Aralık 2017 tarihinde <https://www.mashreqbank.com/uae/en/investor-relations/financial-information/annualreports> adresinden erişildi.

Özer, K. Ve Şekeroğlu, S. (2017). Bankacılıkta Yükselen Değer. *Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi (BAFAD)*, 4(2), 15-25.

Özsoy, M. Ş. (2012). *Sağlam Bankacılık Modeli İle; Katılım Bankacılığına Giriş*. İstanbul: Bilnet Matbaacılık.

Qatar International Islamic Bank. (2018). "QIIB Interim Financial Reports (2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)". 05 Ocak 2018 tarihinde <http://www.qiib.com.qa/Documents/List/InterimReports> adresinden erişildi.

Qatar Islamic Bank. (2018). "Financial Reports - Qatar Islamic Bank (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)". Katar. 05 Ocak 2018 tarihinde <https://www.qib.com.qa/en/InvestorRelations/financial-information/financial-reports.aspx> adresinden erişildi

Quandl. (2018). "OPEC Crude Oil Price". 12 Nisan 2018 tarihinde <https://www.quandl.com/data/OPEC/ORB-OPEC-Crude-Oil-Price> adresinden erişildi.

Sönmez C. (2009). *Güncel Ekonomik Sorunlar: Global Kriz*, İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Tabakoğlu, A. (2013). *İslam İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergah Yayınları.

TCMB. (2010). *Finansal İstikrar Raporu, Sayı:10, Mayıs 2010*, Ankara.

The Brussels Journal. (2009). "Vatican Paper Supports Islamic Finance. France Wants Its Share of Sharia Banking." 01 Kasım 2017 tarihinde <https://www.brusselsjournal.com/node/3819> adresinden erişildi.

Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği. (2016). "Finansal Piyasalar". 24 Haziran 2018 tarihinde <https://www.tspb.org.tr/wp-content/uploads/2015/06/2-finansalpiyasalar-2016.pdf> adresinden erişildi.

Yanpar, A. (2015). *İslami Finans: İlkeler, Araçlar, Kurumlar*. İstanbul: Scala Yayıncılık.